

Վայրկեան մը. պիտի ստուգուի՝ — Գանի՝ անգամներ հասարակաց ծիծաղ մը ամօթով կը ծածկէ ցրուածը որ կրկին կամ թիւ մը ուրիշ թիւի տեղ նշանակած է:

Այս կեանքէս վերջն ալ, վերաբնուութիւն մը կայ մեր գործերուն: Չի բաւեր որ օրերնիս լեցուին, պէտք է որ Աստուծոյ դրուած օրէքնին համեմատ լրացած ըլլան: — Այն ամէն աշխատութիւն որ ինքը չէ պահանջած ուշիւ է:

Կորուսած ենք կամ աւելի՝ կորստած ենք:

Վիճակախաղը կրնայ շարունակուիլ կամ նորէն սկսուիլ: — Կեանքը մէյ մը որ լմննայ նորէն չսկսուիր:

Ո՛հ, լաւ անցընենք կեանքերնիս, և պիտի լսենք Հրեշտակաց ծափ զարնելը երբ Աստուած ըսէ մեզի իր հալածական ձայնով. Երկինքը խաղաղարմէ եր, շահեցարդոս, Որդեակս:

ԻՆՁ ԲԱՆԻ

ԿՈՒ ԳԱՅ ՆԵՇԵԼԱԶՕՐԲԸ

Անցած գարնան գերմանական խորհրդարանին մէջ ամենէն աւելի ծեծուած նիւթերէն մէկն ալ հեծեկազօրքինը եղաւ: Կը հարցուէր. ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ հեծեկազօրքը. — կ'արժէ՞ ստակ ծախսել պահելու և անոնց թիւր աւելցնելու:

Deutsche Revueի վերջին թիւերէն մէկուն մէջ Պոն Վէնիկէր զօրավարը այս դժուարին խնդրոյն պատասխան մը կ'ուզէ տալ:

Հրազնններու կատարելագործումը

Յիւրաւի, վերջին դարերու զինուորական պատմութեան բաւական դէպքեր — կ'ըսէ — կարծես կը ցուցնեն թէ հեծեկազօրքի պատերազմի մէջ կատարած

զերը, կրակով զէնքերու յաջորդաբար կատարելագործուելովը՝ հետզհետէ կը նուազի: Նարդէնի ժամանակ դեռ հեծեկազօրքն էր որ պատերազմի մը բաղդը կ'ըրշէր. թնդանօթներու և հրացաններու նուազ հետազոտութիւնը իրենց թոյլ կու տար մօտենալ մինչև 150 մետր հեռուակազօրքին և 600 մետր՝ թնդանօթածիզնէրուն. և ապա նա կրնար յառաջ խաղալ դեռ հետեակները մէկ անգամ և վերջինները երկու անգամ իրենց զէնքերը չի լեցուցած:

Իրերը կերպարանափոխողը՝ զէնքերը բերնէն լեցնելու տեղ յետակողմէն լեցնելը եղաւ: Շլումի և Ս. Բրիւլայի պատերազմները արեան դասեր եղան հետեակաց համար, իսկ Մորսպրոնի, Էլսասհազընի և Ֆլուանկի պատերազմները՝ հեծեկազօրքին: Ապա հնարուեցան կրկնածիզ հրացաններն և երազածիզ թնդանօթները, վառօդ առանց ծուխի, հայլն, հայլն, որով հարկ եղաւ զօրակարգի արմատական բարեփոխութիւն. ոչ բնաւ մարդոց խիտ զանգուածներ որոնք յառաջ խաղան նուազախումբի քայլերգներով և դրօշաւին առջևէն, ինչպէս զօրահանդէսի առեն, այլ պարզ անօրգիծներ իրարմէ շատ հեռուէն իրարու յաջորդող, զինուորներ որ յառաջեն ոստիւններով, անկանոն, փոքրիկ խումբերով, պատասպարուելով զետնին ամէն դիպուածական ելեէջներու ետեւ, ըստ կարելւոյն ամենանուազ ենթարկուելով թշնամուոյն նշանատութեանց:

Այսպէս հեծեկազօրքին գլխաւոր և բուն ի պաշտամանէ յարձակման նպատակը կը ջնջուի: Ուրեմն ի՞նչ կրնան ընել ձիաւոր զուսարուակները, հետեակներու լուսիող կրակներու դիմաց, որոնք փոքրիկ և բազմաթիւ խումբեր կազմած՝ ծածկուած մացառներու մէջ, պատերու ետեւ, ի՞նչ կըրնան ընել անտեսանելի թնդանօթներու խումբերու հանդէպ՝ որ անհասանելի հեռաւորութենէ՝ անսպառ կրակ կը թափեն: Մանչուրիոյ և Պալքաններու մէջ համեմատութեամբ քիչ գործ տեսաւ, այն քիչն ալ հրացանով և ոչ թէ սուրով կամ

նիզակով. բնաւ մեծ յարձակում մը, երբեք չի տեսնուեցաւ հետեակ զումարտակներու ջնջում մը հեծեալներու բռն յարձակումէ:

—

Քննական դիտողութիւններ

Ասոնք անվիճելի ճշմարտութիւններ են, բայց և այնպէս չեն բաւեր հեծեալագործին բոլոր արժէքը ջնջելու: Մանչուրիոյ և Պալքաններու մէջ ըրածը Միջին Եւրոպայի մէջ ընելիքէն շատ տարբեր է: Մանաւանդ որ հոն՝ թուով, համեմատութեամբ միւս ուժերուն, ամենաշնչին մաս մը կը կազմէր. դարձեալ նկատի ունենալու է կերպի ու վայրը ուր որ այդ պատերազմները տեղի ունեցան. Արեւելեան Ասիոյ մէջ պարզապէս դիրքերու պատերազմ էր, կռուեցան զրեթէ միշտ ցանցերու և խրամատներու ետեւէն. Պալքաններու մէջ ալ լեռնային էր, որով երկրին պայմանները հեծեալագործին յարձակումները կ'արգիլէին. կեդրոնական Եւրոպայի պատերազմի մը մէջ խրամատներու և ցանցերու ետեւ յարձակումներ քիչ անգամ կրնան տեղի ունենալ, յարձակողական ոգին, բոլոր գինուորաց մէջ ամենավառ, մեծամեծ ընդհարմանց տեղի պիտի տայ. ստոյգ է որ երբեմն երբեմն ինքզինքը տկար զգացող պաշտպանողական դիրք պիտի առնէ, բայց և այնպէս ժամանակ պիտի չունենայ խրամատներու դիմելու, հետեաբար դժուարու թիւններ յարուցանելու՝ հեծելոց յարձակումներուն: Դաշտային մեծ պատերազմի մը թատրոնին վրայ, հեծեալագործը տրամի մը վերջին արարուածը պիտի ներկայացնէ, և թերեւ ըլլայ *deus ex machina*:

—

Ասպարէզներ

Այս ընդհանուր դիտողութիւններէ վերջ ֆոն Վէնինկէր կը քննէ դարձեալ թէ ինչ կրնայ ըլլալ հեծեալագործին պաշտօնը պատերազմի մը մէջ:

Թերեւ պարզապէս թշնամույ դիրքերը քննել, ետեւէն յանկարծական վերահասութիւններով տառապեցնել զինքը, աւելի երկաթուղիները, կտրտել հեռագրի

թելեր, քանդել կայարաններ և ամբարանոցներ: Սակայն ասոնք 1864ին Վիր-հինիայի (Սմերիկա), և Մանչուրիոյ մէջ բանի կու գային ուր կռուող բանակներու պէտքերը հոգացող մէկ երկաթուղի միայն կար: Բայց կեդրոնական Եւրոպայի մէջ եթէ 100 կայարաններ ջնջուին դեռ 1000 հատ ոտքի կը մնան. եթէ 100 թելեր կտրուին մէկ միլիոն դեռ սիւներուն վրայ ձիգ քաշուած կը մնան: Հոգադապցնելու դէմ կռուելու պէս բան մը: Այս տեսակ ձեռնարկներու համար ալ բազմաթիւ հեծեալագործ մը ունենալու է. Ռուսաստանինը:

Հեծեալագործը պէտք է միթէ ռազմամիջերջներուն, համբարներուն հետամուտ ըլլայ պատերազմի դաշտէն հեռու: Այս ալ դժուարին գործ՝ քանի որ դեռ թշնամին թողանթածիգներ ունի: Գերմանիոյ օրէնքները զասոնք չեն արգիլեր. բայց անոնցմէ առաջ ուրիշ պարտքեր կը դնեն, ինչպէս յարձակում կուշտէն կամ կռուակէն՝ անպաշտպան թողանթածիգներուն և զայթի գայթի յառաջող հետեակներուն, հեռու բռնել պատերազմին դաշտէն օգնութեան հասնող թշնամի ուժերը և պաշտպանել սեպհական բանակին կուշտերը:

—

Խուզարկութեան պաշտօնը

Քանի մը տարի առաջ ըսուեցաւ որ հեծեալագործը իր դիմացը ասպարէզ մ'ունի ուր դափնեպսակներ կրնայ ժողվել — խուզարկութեան ծառայութիւնը կատարելով: Գերմանիոյ մէջ զրութիւններ և կանոնագիրներ ալ շինուեցան: Մեղք որ քիչ տեսնին, Հագիւ թէ առաջին օդանաւերը սկըսան, ու քանի մը խիզախ զինուորական սպաններ իրենք զիրենք վարժ խուզարկուներ ցուցուցին, այս մասին մէջ ալ հեծեալագործին կարեւորութիւնը ինկաւ: Մէկ օդանաւորդ տասը հեծեալ ջոկատներէ աւելի գործ կը տեսնայ և տասն անգամ աւելի արագութեամբ ալ լուրերը կը հասցընէ:

Այսու հանդերձ ոչ մէկ պետութիւն զայն

թողուցած է: Ընդհակառակն ավիստոնի հայրենիքին՝ Գաղղիոյ մէջ, թրէմոյ զօրաւարը ընդհանուր ռազմափորձերու տեղեկատուութիւնը փակեց հետևեալ եռանդունալից, բառերով. « Ոչ մէկ յաղթութիւն առանց ձիւտերի »: Փերմանիոյ մէջ ալ օգոստոսի զինութիւնաց առաջին եռանդներուն յաջորդեց խոհեմ վերապահութիւն մը և կշռադատ տրամաբանութիւն:

Անշուշտ ոչ մէկ բանակ օգոստոսի խուզարկութենէ կը հրաժարի, բայց այս աշտուղ ծառայութիւն մ'է, մեծ մասամբ օդէն կը կախուի և շատ բան ալ զինողին գերաստիճանն ճարտարութենէն է. խոհեմ սպարապետ մը բոլոր իր լոյսը ստոր վրայ չի կրնար դնել. ձիերն ալ պարապ տեղը խոտ չեն ուտեր:

Պարտեալներուն ինտապոնդուալ

Սակայն ասկէ աւելի ուրիշ գործ մը կայ աւելի անհրաժեշտ որու համար հեծելազօրքի մեծագոյն ալ թիւ մը պէտք է. — կրնայ ըլլալ որ ժամանակաւ հեծելազօրքը պատահաբար երկրորդական մաս մ'ունենայ յաղթութեան մը մէջ, կամ սակաւադէպ բան մ'ըլլայ վճռական յարձակում մ'ընելը. կրնայ ըլլալ որ համեմատութեամբ օղայիններուն՝ իր զինութիւնը յարգերին կորսնցնեն, բայց անվիճելի է թէ կիրթ բազմաթիւ լաւ կազմակերպուած և զինուած զուեղ մը, կարող է յաղթութենէ վերջ թշնամին հետապնդելով մեծ պատերազմի մը վերջին վճիռը տալ թշնամուն հեծելազունները ջախջախելէն վերջ:

Պարտուած բանակ մը, որ պատերազմի դաշտը կը թողու, կը կազմուի հազարաւոր անհատներէ որոնց մէջ իբրեւ տարբալուծող միջոցով՝ սարսափի մանրէներն են որ կը գործեն — ինչպէս կը կոչէ Պարաթիէրի (իտալ-Ալպիսիանս պատերազմի սպարապետը): Այդ փախչող խումբը ինքզինքը ինքնաւերի խելացնորութեան կը յանձնէ. և այս աւերը առաջ բերող ամենէն զօրաւոր միջոցը հեծելազօրքն է. եթէ սա պակի, կամ չգիտնայ ուժաթափ ընել,

ինչպէս որ պէտք է, պարտուած թշնամուն հեծելազունները, կարելի չէ սպասել փախստականաց մէջ այն աւերիչ սարսափն որ վերջնական պարտութիւնը կու տայ: Յաղթող հետևակ մը արդէն ուժասպառ եղած կ'ըլլայ պատերազմէն վերջ. միայն տարօրինակ կազմուածքով զինուորներէ կարելի է յուսալ թշնամուն հետապնդում մը, ան ալ չափաւոր ժամանակ մը: Պարտեալները՝ նոյն իսկ ուժասպառ՝ երազներաց կը փախչին եթէ բոլորովին սպառած ալ ըլլան. անձնապահութեան զգացումը անոնց ոտքերուն թորէ կու տայ: « Փախչողը կը թռչի », կ'ըսէ արաբական առած մը:

Մոլթե Եւ Նաբոլէոն

Այս բոլորը իրենց ապացոյցները փորձառականին և պատերազմի պատմութեան մէջ կը գտնան: Մոլթե « ուժեղ և անզուժ կամ պէտք է, կ'ըսէր, տապը, տասն երկու ժամ քալող ու կողուց և անօթութիւնը կրող զինուորները նորանոր վրատանգներու ենթարկելու և զոհողութիւններու ստիպելու համար՝ փոխանակ հանգիստ և հաց տալու »: Բայց կ'ըսէր ալ, թէ « Ո՛վ որ պարտեալը չի հետապնդեր, մեծագոյն պատասխանատուութիւն մը վրան կ'առնէ նոր զոհեր տալու, որոնք պէտք պիտի ըլլան ուրիշ յաղթանակի մը համար՝ կրկին հաւաքուող թշնամուն դէմ »:

Նաբոլէոն Ա. անզգայ սրտի տէր մարդ մը, որուն՝ զրոյցները մինչև անգամ ուրախութիւն մը կը վերադրեն հոգեվարքներու զալարուող դիակները տեսնելուն, Նաբոլէոն, որ 1806ին Ենայէն մինչև Պալթիք ծով անողորմելի կերպով հետամուտ եղաւ պարտեալ թշնամուն, 1809 ապրիլ 22ին իրիկունը, ինքն ալ իր « անողորմելի կամքը » կորսնցուց: Կը պատմուի որ Ալթէ-կլոֆահայտի դղեկին դիմաց, զիշերուն 10ին լուսնի լուսով իր հեծելոց զօրահանդէս կատարեց տեսնելու համար թէ կրնային արդեօք դեռ թշնամին հետապնդել: Բայց, երբ ան սակաւաթիւ զինուորները տեսաւ,

սպառած յոգնութենէ, և ձիերը որ ամէն քայլի կը գայթիէն, այն ատեն առաջին անգամ հասկցաւ «անկարելի» բառին զօրութիւնը և նահանջ հրամայեց:

Պատմիչները Նարուզնի այս որոշման տարբեր մեկնութիւն կու տան. ո՛չ թէ կ'ըսեն անոնք, զինուորացի՝ այլ իր իսկ յոգնածութիւնն էր որ իր կամքը մեղկացուց, և 22 ապրիլ 1809ին իրաւունք ունէր ինքզինքն աշդպէս յոգնած զգալու. Բարիզէն մինչև Տոնաուուրթ 100 ժամ շարունակ կառքի մէջ ճանապարհորդելէ վերջ, 5 օր ալ գիշեր ցորեկ ձիու վրայ կամ ստուլի գիմաց անցուցած էր: Մէկ գիշեր մը դեռ, կը բաւէր փառաւոր յաղթանակով թշնամին ոչնչացնելու համար. եթէ դեռ 20 քիլոմետր ալ առաջ ղրկէր հեծեալներն ու թնդանօթները, մինչև Ռէկէնսպուրկի դռները, այս հին քաղաքը եղեռնական գիշեր մը պիտի անցնէր. իր նեղ փողոցներուն մէջ աւերիչ երկիւղը տիրապետած պիտի ըլլար՝ զամենքը վեր ի վար ընկելով:

Մուրատ՝ 1805ին և 1806ին, 1812ին ալ զազախնեղուն սպանները պէտք են օրինակ ըլլալ հեծելազօրքով հետապնդումի,՝ սուրբ մէջքին՝ առանց վախի և դաշարի:

Մուքտէն եւ Լիւլէ Պուրկազ

Ռուսը Մուքտէնի նահանջին, ուրիշ ամէն բանէ աւելի հեծելազօրքէն կը վախէին: Ձայն մը միայն «հեծեալը կը հասնին» կը բաւէր ամբողջ հետևակներուն հրացաններն ձգել տալու, թնդանօթաձիգներուն ալ ձիերուն փոկերը կտրելով աւտոյն վրայ հեծած՝ փախչելու համար: Այնպէս որ մահուան պատիժ սահմանուեցաւ անոր որ «հեծեալ» բառը բարձրաձայն արտասանէր: Ճարտները Քարպինի պատերազմը խնայած կ'ըլլային, կարճելով պատերազմի տևողութիւնը, և զուր դրամ չի ծախսելով, եթէ հզօր հեծելազօրք մ'ունենային:

Հասա Լիւլէ Պուրկազ: Միակ Եւրոպա-

ցի պատերազմի թղթակիցը, Էլլիս Ամէտ-Պարթէթ. որ այդ երեք օր տևող մարտին և ապա Չորլուի ալ նահանջին ականաւտեա եղաւ, գրած է. «Ինչ սքանչելի առիթ մը կորստեցաւ մէկ անգամով պատերազմ մը վերջացնելու. ինչ՞բաղդ Տաճկաց որ Պուլկարը իրենց տրամադրութեան ներքև հեծելազօրք մը չունեցան Լիւլէ Պուրկազի և Չորլուի դաշտերուն մէջ պարտեալ թշնամին հալածելու: Քիչ զուեղեր կը բաւէին, անոնց վրայ յարձկելու և զերելու համար... Պուլկարները դիրքերը գրաւած պիտի ըլլային զերթէ առանց հրացան պարպելու. երեք շարք լինէր այնչափ անհամար մարդիկ պիտի չի կորսնցնէին և է. Պուլիան 600 տարուան տիրապետութենէ վերջ առնուած պիտի ըլլար: Ո՛րչափ մտածեմ այնչափ կը համոզուիմ աւտոր»:

Ընդհանրապէս կռիւ մը վերջացնողը յաղթութիւնն է. բայց միայն հետապնդումն է որ պատերազմի մը վախճանը կ'որոշէ և ասոր միակ միջոցը բազմաթիւ և ընտիր հեծելազօրքն է դիւրաւ փոխադրելի ուրիշ օժանդակ ռազմանիւթերով, ինչպէս են ձեռքի ուժանակներն ու Պէթեկ հրետանին:

Հ. Վ. ԽԱՆՊԵԿԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

Ասորատաւ Հայերէն Աւետարան

1913! Եւ մեր գրականութեան տօնախմբութեան ինչ թուական մը... Ասոր հետ զուգընթաց երկու յաւերժական անուններ: Սահակ և Մկրտոպ, այնքան անուշ կերպով յեղյեղուած մեր պատմիչներէն, գրագէտներէն, օրագրողներէն, համազգային տօնակատարութիւնով մը՝ յայտարարուեցան արար աշխարհի իրրև մեր ազգային գոյութեան երկու հաստահիմ